

ALİ FUAT BİLKAN • Mevlid

ALİ FUAT BILKAN 1963 yılında Şanlıurfa'da doğdu. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu olup lisansüstü çalışmalarını klasik Türk edebiyatı alanında gerçekleştirmiştir. Sırasıyla ODTÜ, Gazi, Jawaharlal Nehru, Fatih, Wisconsin, TOBB ETÜ ve İpek Üniversiteleri'nde akademisyen ve idareci olarak görevler aldı. Hindistan'da Babür dönemi el yazmaları üzerine araştırmalar yaptı. Edebiyat metinlerine sosyo-kültürel yaklaşımlar içeren çok sayıda çalışması mevcuttur. Yayımlanmış bazı eserleri şunlardır: *Nabi Divânı*, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, *Masal Estetiği*, *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, *Bâbü'ün Risâle-i Vâlidîyyesi*, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, *Sultan'ın Dini*, *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. İletişim'den 2016'da *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 2018'de *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu* adlı eserleri yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 2821 • Araştırma-İnceleme Dizisi 143

ISBN-13: 978-975-05-2740-1

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Hasret Karalı

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKİ GRAVÜR Mouradgea d'Ohsson'un *Tableau General de l'empire Othoman* (Tome Premier, Paris, 1787) adlı eserinde yer alan "Sultan Ahmed Camii'nde Mevlid" gravürü

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALİ FUAT BİLKAN

Mevlid

Değerden Ritüele



Hocam Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e saygıyla...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
SÜLEYMAN ÇELEBİ VE MEVLİD	19
Mevlid'in yazılış serüveni	19
Süleyman Çelebi'nin kaynakları	32
Mevlid törenleri	44
Süleyman Çelebi'nin Mevlidi ve törenselleşmesi	48
Şiirin büyüğü: Duygu ve âhenk	53
Mevlid'in "teknik" özellikleri	61
İKİNCİ BÖLÜM	
DEĞERİN OLUŞUMU	69
Değer taşıyıcı bir metin olarak Mevlid	69
Dünyanın en çok okunan şiiri	85
Sünnî İslâm ve tasavvufun buluşması	94
Bid'at tartışmaları	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİTÜEL VE İDEOLOJİ	117
Yeni Mevlid	117
Protokol Mevlidi	127
Cumhuriyet döneminde mevlid	141
Ritüel ve zikir	152
Modern hayatta Mevlid algısı	165
SONSÖZ	181
<i>KAYNAKÇA</i>	187
<i>DİZİN</i>	203

ÖNSÖZ

Henüz küçücük bir çocuktum. Bir gün evimizde mevlid okunuyordu. Misafirler büyük bir huşu içinde ve samimi duygularla kısmen anlaşılması zor olan mevlidi dinliyordu. Duâlar, salâvatlar, şerbetler, ayağa kalkıp kibleye dönmeler ve tekrar oturmalar... Meraklı bakışlarım arasında duâ edilmiş ve mevlid töreni sona ermişti. O günden sonra da birçok kez camilerde ve akraba evlerinde mevlid dinlemiş, naneli şeker ile gülyağı dağıtılmasını sabırla beklemiştim.

Aradan yıllar geçti... Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrenci iken Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'ni 15. yüzyıl metni olarak incelediğimizde, halkın son derece hürmet ettiği bu eserin bir şiir olduğunu, üstelik Eski Anadolu Türkçesine ait birçok ses ve kelime özellikleri taşıdığını fark ettim.

Mevlid, bir şiir olduğu ve aynı dönemde benzer içerikte pek çok şiir yazıldığı halde nasıl bu kadar ilgi toplamıştı? Dahası, farklı coğrafyalarda yazılmış başka mevlid metinlerine rağmen, Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nin çeşitli dillere tercüme edilmesi ve yoğun ilgi görmesi nasıl açıklanabilirdi?

Kandil, doğum, mezuniyet, vefât, yıldönümü gibi önemli addedilen günlerde okunan Mevlid'e, yazılmış hiçbir şiire nasip olmayacak bir değer atfedilmiştir. Homeros, La Fontaine, Baudelaire, Byron, Goethe, Puşkin ya da Edgar Allen Poe gibi şairler, Süleyman Çelebi kadar okunmamıştır. Üstelik bu ünlü şairlerin eserlerinin günün belli vakitlerinde ve geniş topluluklar tarafından okunup dinlendiğini söylemek gülünç bir iddia olur. Bu özelliğiyle Mevlid, İslâm toplumlarında Kur'ân-ı Kerim'den sonra en çok okunan ve dinlenen eser olmuştur.

Bugüne kadar Süleyman Çelebi'nin Mevlidi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Genellikle Mevlid'in tarih, tür ve şekil özellikleri hakkında yapılan bu çalışmalar, dil ve edebiyat araştırmalarıyla sınırlı kalmıştır. Ancak *Mevlid'in sosyo-kültürel yönü, ifade gücü, toplumu etkileme sebebi ve anlatım kurgusu hakkında farklı çalışmaların yapılması şarttır*. 15. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir şiirin, toplumun beğenisini kazanması ve yüzyıllar boyunca okunup dinlenmesinin izah edilebilir sebepleri olmalıdır. Bu kitapta, bir edebî eserin toplumu etkileme araçlarını ve bu araçların edebî zevkin oluşmasındaki değerlerini inceleyerek Mevlid'in toplumda gördüğü kabulü anlamaya çalıştık. Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât* adlı eserinin anonim bir metin niteliği taşıyan Yeni Mevlid'e dönüşümünü incelerken daha önce bu konuda yapılan çalışmalarda yer alan edebî ve tarihî bilgilerden de yararlanarak –özellikle ilk bölümde– her seviyede okuyucu için aydınlatıcı bilgiler vermeyi uygunduğumuzu gördük.

Çalışmamızı üç temel üzerine kurduk: Birinci Bölüm'ü Mevlid'in yazılışı, içeriği ve duygu değeri oluşturmaktadır. İkinci Bölüm'de Mevlid'in ortak zevk, değer ve kabuller bakımından değerlendirilmesine çalıştık. Üçüncü Bölüm'de ise, Mevlid'in “değer niteliğinden ritüele” dönüşme sürecini ve bu süreçte yönetim erkinin rolünü inceledik.

Hem sevinç hem de acı için aynı heyecan ve coşkuyla okunan Mevlid, tarihsel değeri ve dinî telkinlerinin yanı sıra, estetik dokusu açısından da incelenmelidir. Mevlid, esas olarak bir edebî metin olduğu için öncelikli olarak onu edebiyatın kurallarına göre değerlendirmek gerekir. Mevlid'in etki gücünün ve estetik yapısının incelenmesi, içinde yaşadığımız toplumun zevk anlayışı ile değer ve kabullerini anlamamıza da imkân tanıyacaktır.

Bu eserde, ilk bölümlerde Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* adlı eserinin Ahmet Ateş, Neclâ Pekolcay ve Faruk Kadri Timurtaş tarafından yayımlanmış metinlerini esas aldık. Ritüel bölümünde ise, mevlid törenlerinde yaygın olarak okunan kısaltılmış “Yeni Mevlid”in yaygın nüshalarını kullandık.

Bilindiği gibi Mevlid, Sünnî İslâm esaslarıyla birlikte halk arasında yaygın olan bazı tasavvufî unsurları da içermektedir. Bu tasavvufî bilgilerin halkın anlayabileceği seviyede olması, Süleyman Çelebi'nin ihtilafli konulara girmediğini ve Hz. Peygamber'in üstünlüğüne işaret eden tasavvufî kaynaklarla yetindiğini göstermektedir.

Bir edebî eserin, döneminin “kurucu metni” olarak işlevini tarihî süreç içerisinde incelerken, Mevlid'in zamanla kalabalıklara hitap etmekten toplumu etkilemeye, Batını ve Şii anlayışlara karşı Hanefî-Maturîdî çizginin muhafazasından, Cumhuriyet ruhunu canlandırmaya kadar farklı amaçlarla –Louis Althusser'in deyişiyle– “ideolojik bir aygıt” olarak kullanılması üzerinde de durduk.

Bu eserde, Süleyman Çelebi'nin Mevlidi hakkında daha önce defalarca yazılan konuları tekrarlamaktan çekinmekle beraber, konu bütünlüğü açısından tarih, tür ve şekil bilgilerine de yer verdik. Araştırma alanımız *Vesîletü'n-Necât*'ın sosyo-kültürel yönü ve ideolojik boyutuyla ilgili olduğu için diğer mevlid metinleri ile yazarlara ancak konumuzla ilgi-

li durumlarda değindik. Birçok teferruatı ve yardımcı bilgiyi dipnotta vererek farklı konulardaki çalışmalara da dikkat çekmek istedik.

Eserin, toplumun estetik anlayışı, değer ve kabulleri ile dinî inançlarını anlama konusunda faydalı olması ve benzer araştırmalar için örnek oluşturması en önemli dileğimizdir.

Bu çalışmada, teşvik ve desteklerini gördüğüm değerli dost Tanıl Bora'ya, yayınevi yetkililerine, tashih ve basımda emeği geçen herkese teşekkür ederim.

GİRİŞ

Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* adlı eseri, toplum tarafından benimsenen değer ve kabullerin şekillendirdiği ve zamanla halk arasında başka hiçbir esere nasip olmayacak ölçüde yaygınlaşan edebî bir eserdir. Tezkireci Latîfî'nin “makbûl-i halk olup beyne'l-havâs ve'l-enâm meşhûr-ı âlem”¹ (halk tarafından kabul görüp seçkinler arasında da meşhur) olarak vasıflandırdığı bu eser, 15. yüzyılın başlarında yaşanan dinî tartışma ve sosyal çalkantıların ürünü olarak doğmuştur. Yaygın adıyla Mevlid, camideki bir dinî tartışma sonucunda kaleme alınan ve Sünnî İslâm anlayışını, tasavvufî bir neşveyle yansıtan manzum bir siyer hüviyetindedir. Eserde sadece Hz. Peygamber'in doğumu değil, hayatının belli kesitleri, hicret, mi'râc ve vefâtıyla ilgili bölümler de yer almaktadır. Türk edebiyatında mevlid türünün ilk örneği olmamakla beraber bu türün en önemli örneği kabul edilen *Vesîletü'n-Necât*, ortak edebiyat geleneğinin hâkim olduğu döneme ait bir eserdir. 13. yüzyıldan 15. yüzyı-

1 Latîfî, *Tezkiretu's-Suârâ ve Tabsıratu'n-Nuzemâ* (İnceleme-Metin), haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 135.

lin ilk yarısına kadar henüz halk ve divan edebiyatının tam anlamıyla ayrılmadığı bu dönemde, toplumun farklı kesimlerinin ortak değer ve zevklere sahip olması edebî eserlerin daha geniş çevrelerde kabul görmesini sağlamıştır.² Bu anlamda Mevlid, 1409 yılında Osmanlı Devleti'nin fetret döneminde yazılan ve Batınî hareketlerle, Sünnî İslâm mensupları arasındaki dinî tartışmaların yaşandığı bir dönemde Sünnî akideyi temsil eden bir eser olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla halkın dinî kabullerini içeren bu eser, aynı zamanda döneminin yaygın inanç ve itikat esaslarını da yansıtmaktadır. Mevlid'in, Kur'ân ve hadis kaynaklı birçok dinî esasla birlikte zayıf hadis, rivayet ve halk arasında yaygın mitolojik özellikler taşıyan içeriği, *dinî alandaki toplumsal mutabakatın* bu esere yansımaları göstermektedir. Üzerinde karar kılınmış ve ekseriyet tarafından kabul görmüş bu dinî, tasavvufî ve mitolojik esaslar aynı zamanda toplumun inanç ve düşünce biçimini de temsil etmektedir. Hem eğitilmiş ve zümrelerin hem de okuma yazma bilmeyen halk kesiminin aynı inanç ve kabuller etrafında bulunduğu bu metin, genel anlamda çözülme döneminde toplumu yeniden "Hz. Peygamber" temalı bir dinî söylem etrafında birleştirme işlevi görmüştür. Bu bakımdan Mevlid, kuru bir nasihat ve vaazdan öte, heyecan uyandıran ve coşkulu bir ruh haline davet eden bir zikir işlevi görmüştür. Bu zikrin, aynı duygu ve heyecanla bir araya gelmiş topluluğun katılımıyla bir ritüel (gelecekteki tören) hâlini alması, Mevlid'in zamanla ibadete yakın bir konum kazanmasına zemin sağlamıştır.

Mevlid metninin bir şiir olması bakımından duygusal ortam oluşturma kabiliyeti, muhatabının "haz ve elem" duygularına hitap etmesini sağlamaktadır. Şiirin doğrudan doğ-

2 Bu dönemde, Avrupa'da da benzer biçimde ortak bir halk kültürünün hâkim olduğu bilinmektedir. Bkz. Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, çev. Göktuğ Aksan, İmge Yayınları, Ankara, 1996.

ruya Hz. Peygamber’le ilgili olması ve doğum, mi’râc, hicret, vefât gibi duyusallığa çok uygun içeriklerle topluluk karşısında makamla okunması bu haz ve elemin dinleyenlerce de paylaşılmasını mümkün kılmaktadır. Mevlid’in yeknesak bir biçimde değil de farklı makamlarda okunması, dinî törenlerde müziğe ve ritme verilen öneme de işaret etmektedir.

Mevlid, herhangi bir tevhid, na’t veya mi’râciye okunuşundan farklı olarak metne katılmaya izin veren bir özellik taşımakla dinleyenleri ritüele davet eden “canlı” bir eserdir. Mevlid’in başındaki Kur’ân kıraâti dinleyiciyi okunacak metnin kutsiyetine hazırladığı gibi, Mevlid’in algılanmasına da farklı bir değer katar. Böylece Umberto Eco’nun; “Bir metin ‘bir varmış bir yokmuş’ ile başlıyorsa, kendi örnek okurunu hemen seçtiğine dair bir işaret göndermiş olur: Bu okur ya bir çocuk olmalıdır ya da sağduyunun ötesine giden bir öyküyü kabul etmeye hazır birisi,”³ olarak tanımladığı “örnek okur” oluşturma aşaması tamamlanır. Bundan sonraki aşamalar, dinleyicinin törenin bir parçası haline gelmesi, salâvatlara ve duâ-lara katılarak ayağa kalkması ve şifa talebiyle kendisinin veya yanındakinin sırtını sıvazlama eylemleriyle devam eder. Böylece dinleyici, aktif bir biçimde törene katılarak metnin icrâsında rol alır.⁴ Bu anlamda her Mevlid icrâsı, aynı zamanda okuyanlarla dinleyenlerin ortak yapımı niteliğindedir.

Doğum vesilesiyle yazılan bir metnin, zamanla “ölüm” temasını daha fazla temsil eder hale gelmesi, sagu, ağıt, mer-

3 Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, 3. baskı, 1996, s. 16.

4 “Hâfız-Mevlidhanın tören sırasında cemaatin ilgisini çekmek, dikkati canlı tutmak, faaliyete katılımı sağlamak vb. nedenlerle kullandığı kalıplaşmış uyarı ve davet sözleri, icrâ aşamasının sözel formelleri arasındadır. Örneğin, “*buyrun*”, “*buyrun hep birlikte okuyalım*”, “*bu sevabı paylaşalım*”, “*hep birlikte şahadet edelim/amin diyelim*”, “*ağzımıza, gönlünüze sağlık*”, “*feyz alalım inşa-lah*” vb. (Akarpınar, Bahar, “Mevlid Törenlerinin Yapısı”, *Türkbilig*, 2006/12, s. 51) ifadeleri, dinleyenlerin aktif olarak icrâyâ davetini/ katılımını sağlayan komutlardır.

siye ve taziyetnâme gibi türlere âşına bir toplumun, “acı ile zevki” aynı anda hissetmesinin melankolik karakterini de ortaya koymaktadır.

Mevlid’in, hem döneminin inanç ve itikadî değerlerini içeren bir eser olması hem de metnin zaman içinde değiştirilip geliştirilmesiyle bu değer ve yargıların “ortak bir kabul ve zevk” halini alması, eserin yüzyıllar boyunca aynı heyecan ve ilgiyle karşılanmasını sağlamıştır. Temel dinî kaynaklarla halk arasında yaygın olan bazı mistik bilgi ve inançların birleşiminden oluşan bu metin, toplumsal bir değer üretiminin oluşma aşamalarını örneklemektedir. Mevlid’in seküler alanlarda ve farklı inançlara sahip kesimlerde, hatta gayrimüslimler arasında bir dinî eserden ziyade geleneksel bir unsur olarak benimsenmesi, onun aynı zamanda “birleştirici” bir “toplumsal değer” olarak algılandığını göstermektedir. Bu anlamda modernleşme ve magazinleşme sürecinde Mevlid, dinî-tasavvufî bir mahiyetten, geleneksel bir törene dönüşmüştür.

Esasen Mevlid, içeriğinden ziyade, genel kabul görmüş bir ritüel olarak öne çıkmıştır. Böylece çeşitli toplumsal kesimlerin Mevlid’e yükledikleri anlam, bu eserin farklı mekân, vesile ve gerekçelerle okunmasına zemin hazırlamıştır.

Başlangıçta Sünnî İslâm anlayışının bir sembolü olarak kabul edilen Mevlid’in, bu esas işlevinin yanı sıra toplumsal bir “değer” algısıyla farklı vesilelerle icrâ edilen bir ritüel hâline gelmesi, içerik ve mesajlardan ziyade törensel özelliğini öne çıkarmıştır. Böylece 15. yüzyıla ait bir metindeki birçok kelimeyi anlamayan ve eserde –belli bir edebî birikim gerektiren– teşbih, mecaz ve telmihleri fark etmeyen dinleyici, kendisini zikrin akışına bırakarak toplumsal bir törenin parçası haline gelmektedir. Mevlid, içerdiği anlamdan ziyade, bir eser icrâsı halinde sunulurken “değer”in –anlamını tamamen yitirmese de– önemsizleşerek ritüelin ön plana çıkması sağlanmaktadır.